

דרוש

פרשת האזינו, תשפ"א, מספר 1387

פולמוס אנטי-נוצרי בפירוש שירת האזינו לר' יצחק אברבנאל

ארז פלג

ואחרים קבעו שפסוק כא מנבא את עונש שתי הגלויות.³

אך בביאור ר' יצחק אברבנאל על אתר (מהדורת א' שוטלנד, ירושלים תשנ"ט) מצינו פירוש (בדרך "אפשר") המחדד ומדגיש שלושה עניינים, שבהם נדון להלן בקצרה:

1. יש אפשרות לפרש את פסוקים כא-כג במלואם, ובכל פרטיהם, כנבואה על תקופת בית שני, חורבנו והגלות שתבוא בעקבותיו.

2. הפרשנות המוצעת מאתרת בפסוקים הללו נבואה קשה. עניינה החטא והכפירה, חסרי תקדים בחומרתם מבחינת אברבנאל, של היווסדות הדת הנוצרית ושל 'אמונתה' (בישוע כ'אלוהות בשר ודם' לכאורה), דווקא בקרב עם ישראל בשלהי תקופת בית שני.

3. הפרשנות מצביעה על קשר אפשרי (של 'מידה כנגד מידה') בין החטא והכפירה שנזכרו לבין העונש שנגזר על עם ישראל ועל ארץ ישראל מצד אחד, והעונש החמור לא פחות שייגזר בעתיד על "הרומיים", מחריבי בית המקדש השני.

ב. ובכן, הפירוש האמור, שבו מצוי הפולמוס, נכלל בנוסח הדפוס הראשון של פירוש ספר דברים (סביוניטה ש"א), אך הושמט או 'הושחר' בדפוס ונציה של"ט.⁴ הוא הפתרון של "הספק השנים עשר" שהציג אברבנאל על תוכן שירת האזינו. לכאורה, היא כוללת תוכחה "רק על עבודה זרה בלבד", כדעת רמב"ן בפירושו. אך אם כך, היקשה אברבנאל, נמצאת למד בהכרח שאינה יכולה לכלול התייחסות אל "חרבן בית שני, שלא היה בחטא עבודה זרה"

הם קנאוני בלא אל פְּעֹסוֹנִי
בְּהַבְלִיָּהִם
וְאֲנִי אֶקְנִיאֵם בְּלֹא עִם בְּגוֹי נָבֵל
אֶכְעִיסֵם.
כִּי אֵשׁ קִדְחָה בְּאֶפֶי -
וְתִקַּד עַד שְׂאוֹל תַּחֲתִית
וְתֹאכַל אֶרֶץ וִיבֵלָה
וְתִלְהֵט מוֹסְדֵי הָרִים.
אֶסְפָּה עֲלֵימוֹ רְעוֹת
חֲצִי אֶכְלָה בָּם (דב' לב:כא-כג).

א. האם שירת האזינו צופנת בחובה נבואה על קורות עם ישראל בכל גלויותיו הצפויות, עד "הגאולה העתידה" (ר' בחיי בן אשר, בפירושו על אתר)? כלומר, האם היא מנבאת הן את חורבן בית ראשון וגלות בבל והן את חורבן בית שני וגלות 'אדום' שיסתיימו בגאולה האחרונה? כידוע, חלק גדול מפרשנינו סברו כך.¹

אך מה באשר לפסוקים כא-כג? מה עניינם? מה הנושא של תחילת פסוק כא? מי הם אלו ש'הקניאו' את ה' "בלא אל" ו"בהבליהם"? מהם "הבליהם"? לאיזה מהלך היסטורי עתידי מתייחסים החלק השני של פס' כא ופס' כב-כג?

רש"י טען שמדובר בנבואה על חטאו של עם ישראל בעבודת אלילים בתקופת בית ראשון ועל עונשם בגלות בבל. לדעתו, ה'נבל' ש'איננו' עם הוא הכשדים.² ואכן, רמב"ן

* ד"ר ארז פלג מרצה לתנ"ך ולמחשבת ישראל בלימודי יסוד ביהדות באוניברסיטת בר אילן, במכללת לוינסקי ובמכון הטכנולוגי בחולון.

1 עיינו, למשל, בפירושי רש"י, ר' יוסף בכור-שור, רלב"ג ועוד על פסוקים כב-כג. וראו בהערה 3 להלן. כל הציטוטים מכתבי פרשני ימי הביניים

נלקחו מהאתר: <https://mg.alhatorah.org/>.

2 זאת בעקבות דרשת חז"ל על יש' כג:ג. ראו, למשל, בבלי סוכה נב ע"ב.

3 "בלא עם" - הכשדים; "גוי נבל - עשיר". ובעקבותיו, כצפוי, ר' בחיי בן אשר: "בגוי נבל... זה גלות אדום". ראו גם את דברי ר' יצחק עראמה (עקדת יצחק, בית שמש תשע"ו, סוף שער קג); ור' אברהם סבע (צרוור המור השלם, בני ברק תש"ן) ועוד.

4 פירושו לדברים, שם, עמ' 519 הערה ג.

2) 'הבליהם' הוא פולחן הערצת הקדושים שהתפתח בנצרות. כלומר, "שלוחיו ומלאכיו (של ישוע) שנעשו קדושים ונביאים, והיו כלם מאותם הפריצים שבבית שני". בעקבות הכתרתם ל"קדושים", הכיר אברבנאל ש"עבודת העצבים והפסילים אשר נעשו לזכרונם, הם הבלים באמת".

3) בפירושו, וגם ב"מעייני הישועה" (ביאור אברבנאל לספר דניאל, ירושלים תשע"ז),⁷ פורטו רמזים לעניין חטאי הנצרות המצויים לדעתו במזמור נ' (פס' טז-כא) בתהלים: "החטא החמור אשר אתך, שתאמר ש'אני בורא העולם' – בשר ודם כמוך... אבל בעבור מה ש'דמית היות אֶהְיֶה כְמוֹךְ' (שם, פס' כא), שאני באלהותי הייתי אדם כמוך, על זה 'אוכיחך ואערכה לעיניך' – מסכים למה שנאמר בכאן על אנשי בית שני, שבימיהם נעשתה האמונה הזו" (פירושו לדברים, שם).

ד. לדידו של אברבנאל, בשירת האזינו נקבע במפורש שהגמול הא-לוהי יקיים יחס ישר בין מידת חומרתו חסרת התקדים של חטא הפיכת 'האלוהות לבשר ודם' לבין חומרת העונש. הרי כאמור, "אש קדחה" ב'אפו' של ה' כתוצאה מכך, ולפיכך נגזר – "אמדוד להם מידה כנגד מידה". ומהי? הווה אומר: "ואם אנשי בית שני 'כעסוני בהבליהם', גם אני 'בגוי נבל אכעיסם'". ומיהו 'הגוי הנבל'?" "הרומיים", "עשיר" לשיטת רמב"ן.⁸ והוא הדגיש: נבלותו של 'עשיר' היא "באמונתו, שמאמין האלוהות בבשר ודם". יתר על כן, "רומיים" אלו הם "הכותיים" שנזכרו בספרי בקשר לביטוי זה.⁹

בהתאם לדעה מקובלת אצל חז"ל, למשל ביומא ט"ב ועוד), וממילא, גם לא לגאולה העתידה. "ואין לנו אם כן (בשירה) זכרון ונחמה לגלותנו זה". אולם, טען אברבנאל, פירוש זה, "הפסוקים לא יסבלוהו", שהרי נכללו בשירה פסוקים שאי אפשר לבארם לדעתו, אלא על מהלכי הגאולה העתידה (כגון פס' מב-מג), פסוקים שתוכנם אינו הולם לא את תקופת בית ראשון ולא את גלות בבל. אם כן, מן הסתם השירה צריכה לכלול גם התייחסות לחטאי בית שני, חורבנו וגלות 'אדום' (פירושו שם, עמ' 503-504).

ג. ואכן, לדעתו, בפסוקים הנידונים, המשתייכים ל'חלק הרביעי' של השירה ("מהעונשים שיעניש השם יתעלה על פשעם" של עם ישראל), נכללת התייחסות לנושאים הללו. אפרטם בקצרה:

1) אלו ש'הקניאו', רוצה לומר ש'יכעיסו' את ה', הם יהודים שיחיו בשלהי תקופת בית שני. הכעס נובע מהאמונה הנוצרית "שהיה בסוף בית שני ובימיהם נבנתה, ומאנשיהם היו המייסדים אותה".⁵ הכתוב מבהיר כי חטאם חסר התקדים של ה'אנשים' האלה, שיעורר זעם א-לוהי מחריד ונורא ("אש קדחה באפי") הוא "בתת האלוהות לבשר ודם (בדמותו של ישוע) כמו שעשו בבית שני" (פירושו שם). יצוין, כי אין כאן קישור חד פעמי, אלא חטא זה של הפיכת 'בשר ודם לאלוהות', ביהדות של שלהי תקופת בית שני, נזכר בכתבי אברבנאל גם במקומות נוספים, ומיוחס, כצפוי, לדמותו של ישוע.⁶

5 ענין 'ההקנאה' כאן מתבאר כהיפעלות של כעס, כלומר כהנהגת דין ונקמה בחוטאים. כך כתב אברבנאל במפורש בביאורו לפס' טז. "ועליהם אמר (על אנשי בית שני) שהכעיסוהו באלוהים אחרים" (שם, עמ' 517). גם רש"י לפניו פירש כך ("קנאוני – הבעירו חמת"). כמוהו גם רלב"ג ואחרים. ר' אליהו מזרחי הסביר כי כוונת רש"י היא שקנאת ה' הינה התעוררות "לנקום נקמת דבר, והוא כמו 'כעיסוהו'".

6 ראו למשל 'משמיע ישועה' (אשקלון תשע"ד; מהדורת א' גולן), פירוש נבואת בלעם (במ' כד-כג-כד) "משומו אל – שרמז לישוע הנוצרי שאמר על עצמו שהיה אלוה, או שאמרו אחרים עליו. כי לא מצאנו זולתו שישים עצמו אלוה" (עמ' 18); וכן: "אמונת ישוע הנוצרי ש'נתחדשה ביניהם", בין היהודים בבית שני, "שהטעתה את העולם" (עמ' 142); פירושו לזכריה (יג:ז) "גבר עמית" הוא ישוע, "שכפי מחשבת בני אדום הוא היה בן האל, עצם מעצמו" (עמ' 317), ועוד.

7 שם, בפרק ז, מעיין ח' תמר ח', כתב: "נמצא בו (בישוע) רשע ופשע אחר עצום מאד, במה שדיבר כנגד האלוה ביחסו אליו יתברך האנושות והגשמות כאחד ממנו.. בעבור ש'דימית היות אהיה כמוך'... שעלה במחשבותיך ודברת בפך שהייתי אני גוף ובשר נכנס בבטן העלמה כמוך (מרים אימו של ישוע; רמז ליש' ז:יד), על זה בלי ספק 'אוכיחך וְאֶעְרְכָה לְעֵינֶיךָ' (תה' נ:כא). ועל זה יהיה העונש המופלג מעל כל שאר החטאים" (שם, עמ' 221; ההדגשות שלי). ובסיכום פירושו (מעין "ב, תמר ח") מנה נבואות של דניאל שהתגשמו. ביניהן, "נבואה מ"ט", "שתקום דת ישוע הנוצרי ואמונתה והנהגת כומריו בזמן הקיסרים בהיותם מושלים ברומי" (עמ' 404).

8 ועיינו למשל גם בפירוש ר' בחיי בן אשר ובפירושו ר' עובדיה ספורנו על אתר.

9 אברבנאל זיהה במפורש: "ישוע הוא עשו ועשו הוא אדום"... בני אדום – בני עשו" (משמיע

ו. ומה באשר ל"רומיים", ה"גוי הנבל"? אברבנאל הכיר כמובן את "התחלת הדת הזאת (הנצרות) ושורשה", ואת התקבלותה כדת הממלכה הרומית בימי הקיסרים קונסטנטינוס ותיאודוסיוס, במאה הרביעית לספירה.¹¹ הוא קבע גם ש"זרע הפורענות" של הכפירה הנוצרית, שנבט בה והתפשט בה ודרכה, הוא הוא שיגרום לכך שיבוא עליה בעתיד חורבן סופי ומוחלט. לדבריו, דניאל התנבא בבירור על כך.¹² כלומר, "שבחטא מה שיאמינו הנוצרים ודתם – תחרב מלכות רומי ורבתא ויכלו בני אדום (דניאל ז:יא)". "וזה לא נתקיים עדיין", כמובן.¹³ בכל מקרה, בהתאם לנבואות ישעיהו, "נקמת אדום" תהיה "בצרה יותר גדולה מנקמת שאר האומות" (במלחמת גוג ומגוג), ממש לפני "שלמות הגאולה".¹⁴

"יִשְׁמַע חֶכֶם וְיוֹסֵף לְקַח וְנָבוֹן תַּחְבְּלוֹת יִקְנֶה"
(משלי א:ה).

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

בהתאם לעיקרון האמור, הנקמה לא תחול רק על בני אדם. שירת "האזינו" מנבאת שחורבן בית שני "גם וְתֹאכַל אֶרֶץ יִבְלָה" (דב' לב:כב) – שכל ארץ ישראל תקולל על זה, וירושלים היא זו ש'תלהט' (כהצעת רש"י שם).

ה. אמנם, יש לברר היטב: האם אברבנאל אכן התכוון לטעון כאן בפירושו, שעקב חטאי הולדת הנצרות והאמונה ב'האלוהות בבשר ודם', דווקא בקרב יהודים בבית שני, נגזרו חורבן בית המקדש וירושלים, גלות 'אדום' וחורבן ארץ ישראל כולה? הרי הוא עצמו כתב במפורש (כאן, בביאור פס' טז-יח), בהשפעת דברי חז"ל הידועים, שאנשי בית שני 'הכעיסו' את ה' "בתועבות" – "משפיכות דמים וגילוי עריות ושאר המדות הרעות שהם תועבות לפניו יתעלה" (שם, עמ' 517). וגם בפירושו לדניאל כתב בדומה לכך (פרק ט; מעיין י', תמר ו', עמ' 281), והוסיף לרשימת החטאים גם את "אפיקורסות צדוק ובייתוס". ואף הדגיש שגלות 'אדום' "נחתך ונגזר על כל אשר עשו מיום כניסתם (של עם ישראל) לארץ" עד תקופת בית שני ועד בכלל, קרוב לאלף ושלוש מאות שנה, שתמיד עשו הרע בעיני ה' "...". ומצד העניין, איך יצויר שה' יגזור עונש קיבוצי כה נורא על חטאים של מעטים (בעניין האמונה בישוע וכדומה)?

האם אברבנאל סבר כי חורבן בית שני והגלות הם (אם להשתמש במינוח מחקרי-מודרני) פועל יוצא של 'גמול קיבוצי מצטבר לדורות' בתגובה לחטאי עם ישראל, בעוד שחטא ישוע והנצרות הם בבחינת ה"מכה בפטיש", מה שגרם לכך 'שנחתם' גזר הדין באופן סופי ונקבעה מידת חומרתו? עוד יש לחקור ולהעמיק בכך.¹⁰

ישועה, שם, עמ' 83); "כותיים הם הרומיים" (שם, עמ' 18); "בני אדום" הם "אנשי המערב ואיטליה ויוון", ש"נתנצרו ולקחו להם אמונת ישו הנוצרי" (שם, עמ' 28).

10 על תפיסתו המשיחית של אברבנאל ראו למשל: E. Lawee, "The Messianism of Isaac Abarbanel, 'Father of the [Jewish] Messianic Movements of the Sixteenth and Seventeenth Centuries'", in: Goldish and Popkin (Eds.): *Millenarianism and messianism in early modern European culture* (Dordrecht 2001) Vol. 1, pp. 1-39.

11 ראו: משמיע ישועה, שם, עמ' 83; ישועות משיחו (אשקלון 2018, מהדורת א' גולן), עמ' 139; מעייני הישועה, שם, עמ' 196-197 ועוד.
12 ראו: משמיע ישועה, שם, עמ' 83; ישועות משיחו (אשקלון 2018, מהדורת א' גולן), עמ' 139; מעייני הישועה, שם, עמ' 196-197 ועוד.
13 מעייני הישועה, שם, פרק ז, עמ' 219, החיה הרביעית הנזכרת בנבואה.
14 שם, עמ' 404.
משמיע ישועה, עמ' 135-136.